

Enerji Bağlamında Türkiye'nin Türkmenistan Politikası (1991-2023)*

Ahmet ÖZDEMİR**

Özet

Bu çalışmanın amacı, enerji bağlamında Türkiye'nin Türkmenistan'a yönelik yürüttüğü politikayı ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışmada Ankara'nın petrol, doğal gaz ve elektrik alanındaki faaliyetlerine odaklanılmıştır. Araştırmada aşağıdaki hipotezlere cevap aranmıştır: H₁: Türkiye'nin, Türkmenistan'a yönelik enerji politikalarında henüz arzulanan düzeyde bir iş birliği sağlanamamıştır. H₂: Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde Türkiye, Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki enerji iş birliğinin güçlenmesi Türk dünyasının birleşmesi ve bütünleşmesinde önemli bir adım teşkil etmektedir. Bu hipotezleri sınamak amacıyla aşağıdaki yol haritası izlenmiştir: İlk Türkiye'nin enerji bakımından genel durumu ortaya koyulmuş, sonrasında enerji bağlamında Ankara'nın Aşgabat politikasına yer verilmiştir. Ardından, Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde Türkiye'nin ve Türkmenistan'ın enerji alanındaki faaliyetlerine değinilmiştir. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Türkmenistan Politikası, Doğal Gaz, Trans Hazar Boru Hattı, Türkmenistan Petrolü

Turkey's Turkmenistan Policy Within the Context of Energy (1991-2023)

Abstract

The aim of this study is to reveal Turkey's policy towards Turkmenistan within the context of energy. In this regard, this research paper focuses on Ankara's activities in the fields of oil, natural gas and electricity. Answers are sought for the following hypotheses in the research: H₁: Within the context of energy policies, Turkey's cooperation on Turkmenistan's energy resources between 1991 and 2023 has not yet reached the desired level. Within the Organization of Turkic States, Turkey constitutes an important step in the unification and integration of the Turkic world and strengthening cooperation in the field of energy between Turkey, Turkmenistan and Azerbaijan. The following roadmap is followed in order to test the hypotheses mentioned above: First of all, Turkey's general situation in terms of energy is presented, and then Ankara's Ashgabat policy in the context of energy is included. Next, the activities of Turkey and Turkmenistan in the field of energy within the Organization of Turkic States are mentioned. In the conclusion section, the findings are evaluated.

Key Words: Turkey, Turkmenistan Policy, Natural Gas, Trans-Caspian Pipeline, Turkmenistan Oil

Giriş

Türkiye'nin 1991-2023 yılları arasında Türkmenistan'a yönelik yürüttüğü enerji politikaları incelendiğinde Ankara'nın Aşgabat'tan düzenli olarak önemli miktarlarda petrol ve doğal gaz ithalatı gerçekleştirmediği görülmektedir. Bu durumun temelinde Türkiye'nin doğal gaz ticaretinde Rusya'yı tercih etmesinin yanında Türkmenistan, İran ve Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye oradan da Avrupa'ya ulaşacak doğal gaz boru hattı projesinin henüz yürürlüğe koyulamamış olması yatmaktadır. Bunların haricinde Hazar Denizi'nin statüsünün

* Bu makale, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi tarafından 12-13 Ekim 2023 tarihleri arasında "Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Türk Dış Politikası" başlığı ile düzenlenen VII. Mülkiye Uluslararası İlişkiler Kongresinde sunulan bildirinin geliştirilerek yazına kazandırılmış hâlidir. Ayrıca getirdiği yapıcı eleştiriler ve düzeltmeler ile bu makalenin dilsel olarak olgunlaşmasına katkıda bulunan danışmanım Prof. Dr. Fahri Türk'e ne kadar teşekkür etsem azdır.

** Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Programı, E-mektup: ahmetozdemir2@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3364-9805

2018 yılına kadar muallakta kalmasından mütevellit Trans Hazar Boru Hattı Projesinin sürüncemede kalması da önemli bir rol oynamıştır. Bu çalışmanın amacı, enerji bağlamında Türkiye'nin Türkmenistan'a yönelik yürüttüğü politikayı ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışmada Ankara'nın petrol, doğal gaz ve elektrik alanındaki faaliyetlerine odaklanılmıştır. Araştırmada aşağıdaki hipotezlere cevap aranmıştır:

H₁: Türkiye'nin, Türkmenistan'a yönelik enerji politikalarında henüz arzulan düzeyde bir iş birliği sağlanamamıştır.

H₂: Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde Türkiye, Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki enerji iş birliğinin güçlenmesi Türk dünyasının birleşmesi ve bütünleşmesinde önemli bir adım teşkil etmektedir.

Yukarıda ortaya atılan hipotezleri sınamak amacıyla aşağıdaki yol haritası izlenmiştir: İlk Türkiye'nin enerji bakımından genel durumu ortaya koyulmuş, sonrasında enerji bağlamında Ankara'nın Aşgabat politikasına yer verilmiştir. Ardından, Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde Türkiye'nin ve Türkmenistan'ın enerji alanındaki faaliyetlerine değinilmiştir. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Yöntem ve Yazın

Bu çalışmada, detaylı bir alan yazın taraması yapıldıktan sonra araştırma kapsamına giren yazılı kaynaklar incelenmiş ve belge çözümlemesi yöntemi kullanılmıştır. Bu minvalde yazarların yayımladıkları makalelerden yararlanılmıştır. Dikkate alınan bu kaynaklar kütüphanelerin çevrim içi mecralarından elde edilmiştir. Ayrıca verilerin bir kısmı yine çevrim içi ortamda bulunan araştırma merkezlerinin raporlarından ve haber sitelerinden derlenmiştir. Anılan raporlardan elde edilen veriler, birincil kaynak olarak hizmet görmüştür. Eserde ayrıca Trakya Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi, Siirt Üniversitesi, gibi bazı yükseköğretim kurumlarının doktora ve yüksek lisans tezlerinden faydalanılmıştır. Bu surette çeşitli kaynaklardan toplanan veriler, nitel (kalitatif) içerik çözümlemesine tabi tutulmuştur. Araştırmada yararlanılan istatistikî veriler, çevrim içi ortamda bulunan raporlardan temin edilmiştir. Yazında, Türkiye'nin Türkmenistan politikasını 1991-2023 döneminde enerji bağlamında ele alan bilimsel bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bağlamda satırlarını okuduğunuz bu makale mevcut alan yazına mütevazı bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Enerji Açısından Türkiye'nin Genel Durumu

Türkiye, Orta Doğu, Orta Asya ve Hazar bölgesinin de içinde olduğu dünyanın kanıtlanmış petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından en zengin ülkeleri ile komşu durumdadır.¹ Dünyanın mevcut petrol ve doğal gaz kaynaklarının yaklaşık % 70'inin bulunduğu bölgede yer alan Türkiye enerji terminali olmaya çalışmaktadır.² Diğer bir ifadeyle söylenecek olursa doğu ve batı arasında enerji koridoru olan Türkiye³ doğal kaynaklar bakımından zengin bölgelerle çevrilmiştir.⁴ Türkiye, hâlihazırda kullanımda olan veyahut devam eden çeşitli petrol ve doğal gaz boru hattı projeleri vasıtasıyla fosil enerji

¹Efegil, Ertan ve Özsvaş, Sibel, Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Jeostratejik Önemine Genel Bakış: Türkiye, Avrupa Birliği ve Uluslararası Petrol Şirketleri, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2013, s. 43-61, s. 49.

² Akbulut, Hakan, Enerji Diplomasisi, <https://www.mfa.gov.tr/enerji-diplomasisi.tr.mfa>, (14.07.2023).

³Çoban, Ayşe ve Çoban, Orhan, Türkiye'nin Enerji İhtiyacı ve Nükleer Enerji, I. Uluslararası Türk Enerji Birliği Kongresi, (ed. Vakur Sümer), Ahmet Yesevi University Eurasian Research Institute, Almaty Kazakhstan 2021, s. 17-27, s. 19.

⁴ Akyener, Oğuzhan ve Apaydın, Mehmet, Comments On The Role Of Turkey As An Energy Center, Energy Policy Turkey, Issue 1, 2016, s. 32-40, s. 32.

kaynağı nakliyatı açısından, üretici ve tüketici ülkeler arasında bir köprü görevi üstlenmektedir.⁵ Bu bağlamda Türkiye enerji arz güvenliğini güçlendirmek için güzergâh ve kaynak çeşitlendirmeyi arzulamakta ve enerjide bölgesel ticaret merkezi olmayı hedeflemektedir.⁶

Diğer yandan Türkiye, 15 farklı tedarikçiden doğal gaz ithal etmektedir.⁷ Bu doğrultuda Rusya, İran ve Azerbaycan gibi ülkelerle yaptığı uzun dönemli doğal gaz anlaşmaları kapsamında söz konusu doğal gazın ithalatını gerçekleştirmektedir.⁸ Ankara, Hazar Havzasındaki enerji kaynakları konusunda Bakü ile ilişkilerini geliştirirken Aşgabat'ı ihmal etmiştir.⁹

Türkiye, İktisadi İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı ülkeleri arasında son 20 yılda enerji ihtiyacı (elektrik ve doğal gaz) en hızlı artan ülkeler arasında Çin'den sonra dünyada ikinci sırada gelmektedir. Türkiye, enerji talebinin karşılanmasında yaklaşık %74 oranında dışa bağımlı olan bir ülkedir.¹⁰ Doğal gaz tüketiminde dışa bağımlılık yüzdesi petrole göre daha fazla olan Türkiye 2021'de doğal gaz tüketiminin yaklaşık %99,3'ünü ithalat yoluyla karşılamıştır.¹¹ Diğer yandan elektrik ihtiyacının giderilmesinde kullanılan sıvı yakıtların ve doğal gazın tamamına yakını, kömür yakıtların ise yaklaşık %30'u ithal edilmektedir. Diğer yandan Türkiye'nin hidroelektrik potansiyeli dâhil, jeotermal, güneş, rüzgâr ve biokütle gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının tamamı kullanılsa bile 2023 yılındaki elektrik tüketiminin ancak yarısı karşılanabilmektedir.¹² Dış İşleri Bakanı Hakan Fidan, Türkiye'nin yenilenebilir kaynaklardan ürettiği enerjinin ülkenin kurulu gücünün %55'ine tekabül ettiğini kaydetmiştir. Fidan, Ekonomik İş Birliği Teşkilatı çatısı altında yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği alanlarında iş birliğine yönelik geniş bir potansiyelin varlığına dikkat çekmiştir. Ayrıca Zengezur Koridoru'nun bahsi geçen teşkilata üye ülkelerin faydasına olacak şekilde dönüştürülmesinin lüzumlu olduğunu ifade etmiştir.¹³ Fidan, Ekonomik İş Birliği Teşkilatı Temiz Enerji Merkezi Tüzüğü'nü Ekim 2023'te imzalamıştır.¹⁴ Kasım 2023'te Ekonomik İş Birliği Teşkilatı, Türk Devletleri Teşkilatına "gözlemci" statüde katılmıştır.¹⁵

⁵Şimşek, Ahmet Bahadır, Turkey's Energy Investments-Projects-Policies: An Overview Under Decision Making Approach", Energy Policy Turkey, Issue 1, 2016, s. 96-100, s. 96.

⁶ Karakuzu, Taner, "Türkiye'nin Enerji Siyaseti: Nükleer Enerji Dışa Bağımlılığı Yenmede Bir Kilometre Taşı mı?", Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi 2.02 (2011), ss. 48-77, <https://esbadergisi.com/images/sayi2/taner-say2.pdf>, (07.06.2023) ve Türkiye'nin Uluslararası Enerji Stratejisi, https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (13.06.2023).

⁷Aslanlı, Kenan, Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin Belirsizliği, 18 Ocak 2023, <https://iramcenter.org/trans-hazar-dogal-gaz-boru-hatti-projesinin-belirsizligi-877>, (31.05.2023).

⁸ Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Doğal Gaz Piyasası 2022 Yılı Sektör Raporu, Ankara 2023, s. 8.

⁹ Kocaman, Muhammed Emin, Hazar Havzası'nda Enerji Güvenliği ve Enerji Jeopolitiği, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 5, Sayı 3, s. 152-171, s.165 ve Karakuzu, Taner, "Hegemony and Energy Resources: Example of Central Asia", VUZF Review, No 2, 2017, ss. 108-123, doi:10.5281/zenodo.3376566.

¹⁰Türkiye'nin Uluslararası Enerji Stratejisi, https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (13.06.2023).

¹¹Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu 2021, a.g.e., s. 46.

¹²Kılıçbeyli, Elif Hatun, Covid-19 Dönemi 'Enerji Bütünleşmesi'nin Türkiye Ekonomisine Katkısı, I. Uluslararası Türk Enerji Birliği Kongresi, (ed. Vakur Sümer), Ahmet Yesevi University Eurasian Research Institute, Almaty Kazakhstan 2021, s. 160-179, s. 173.

¹³Bakan Fidan, Şuşa'da Ekonomik İş Birliği Teşkilatı Toplantısına Katıldı, 10 Ekim 2023, <https://www.sondakika.com/dunya/haber-bakan-fidan-susa-da-ekonomik-isbirligi-teskilati-t-16415924/>, (19.10.2023).

¹⁴ Azerbaycan'da Ekonomik İş Birliği Teşkilatı Dışişleri Bakanları Toplantısı Gerçekleştirildi, 10 Ekim 2023, <https://www.sondakika.com/politika/haber-azerbaycan-da-ekonomik-isbirligi-teskilati-disisle-16416221/>, (19.10.2023).

¹⁵Türk Devletleri Teşkilatı 10. Zirve Bildirisi, Astana Kazakistan, 3 Kasım 2023.

Dünya 2015 yılında “sürdürülebilir enerji çağı” olarak adlandırılan yeni bir döneme girmiştir. Bu çerçevede ilkin “Birleşmiş Milletler Kalkınma Amaçları” ardından da “Paris İklim Sözleşmesi” kabul edilmiştir. Daha sonra bu iki sözleşme 2019 yılında “Avrupa Yeşil Mutabakatı” olarak kanunlaşmıştır. Bu yasalar 2050 yılında karbondioksit miktarının sıfırlanmasını öngörmektedir. Buna göre Türkiye, 2053'te karbon gazı emisyonlarını sıfırlama taahhüdünde bulunmuştur. Ancak emisyonların sıfırlanması için tüm fosil yakıt kullanımına son verilmesi ve bütünüyle yenilenebilir enerjiye geçilmesi gerekmektedir. Lakin tüm fosil yakıtlardan vazgeçilmesinin mümkün olamayacağı, bu nedenle içlerinde en temiz ve doğa dostu olan doğal gazın bir süre daha yenilenebilir enerjiye geçişte “takviye yakıt” olarak kullanılacağı öngörülmektedir. Bu minvalde Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın sahip oldukları hidrokarbon kaynaklarının önemi giderek artmaktadır.¹⁶

Türkmenistan'ın Enerji Kaynakları

Türkmenistan, yer altı kaynakları bakımından oldukça zengindir. Söz konusu ülkede doğal gaz, petrol, sülfür, kükürt, kömür, mineral tuzlar, magnezyum, alüminyum, potasyum, nitrojen, kurşun, krom, iyot ve sodyum sülfat, doğal kaynaklar arasında bulunmaktadır.¹⁷ Türkmenistan, Orta Asya ve Orta Doğu enerji koridorunun ortasında bulunan bir geçiş ülkesi olmakla birlikte¹⁸ 0,6 milyar varil kanıtlanmış petrolün yanı sıra¹⁹ 17,5 trilyon metreküplük kanıtlanmış doğal gaz rezervine sahiptir.²⁰ Bu ülkenin kanıtlanmamış doğal gaz rezervleri ise 50 trilyon metreküp olarak hesaplanmaktadır.²¹ 2020 verilerine göre Türkmenistan; Rusya, İran ve Katar'dan sonra en çok doğal gaz rezervine sahip olan dördüncü ülkedir.²² Türkmenistan ekonomik kalkınmasını sağlayabilmek için doğal gaz ihracına mahkûm olan bir ülkedir.²³ Bu minvalde Rusya, Çin ve İran'a doğal gaz ihraç eden Aşgabat, Moskova ile yaşadığı doğal gaz krizi sonrasında sahip olduğu bu doğal kaynağın önemli miktarını Pekin'e göndermeye başlamıştır. Böylelikle Türkmenistan, doğal gaz ihracatında önemli ölçüde Çin'e bağımlı bir ülke hâline gelmiştir.²⁴ Rakamların diliyle

¹⁶ Yengeç Ersin, Büşra ve Tansel Akpınar, Betül, Hindistan ve Pakistan'ın Orta Asya Ülkeleriyle İktisadi İlişkileri Bağlamında Enerji Politikaları Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt 12 sayı 2, 2021, ss. 58-79, <https://esbadergisi.com/images/sayi23/5hindistan-pakistanin-orta-asya-politikalari-yengec-tansel.pdf>, (25.06.2023) ve Ediger, Volkan Ş., Türk Dünyası Gaz Politikaları, 2. Türk Enerji Birliği Kongresi, 29 Mart 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=hYKOWr7eaOY&list=PLsgpBkjmbFBXc-iKbYDjZmyASNEpjLuym&index=22>, (25.06.2023).

¹⁷ Geldimyradova, Novruzgul, 1990 Sonrası Türkmenistan'ın Sosyo Ekonomik Değişimi ve Çalışma Hayatına Etkileri, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2022, s. 67.

¹⁸ Alkan, Haluk, Türkmenistan'da Siyasal Rejimin Geleceği: İç ve Dış Dinamikler Açısından Bir Değerlendirme”, OAKA, Cilt 1, Sayı 2, 2006, s. 1-26, s. 9.

¹⁹ Akyener, Oğuzhan, Türk Dünyasında Enerji Birliği, 22 Ekim 2020, s. 1-7, s. 3, <https://www.tespam.org/tr/turk-dunyasinda-enerji-birligi/>, (06.06.2023).

²⁰ Akyener, Oğuzhan, Doability Of Trans-Caspian Pipeline And Deliverability Of Turkmen Gas To Turkey&EU, 13 Şubat 2023, p. 66-75, p. 67, <https://www.tespam.org/tr/doability-of-trans-caspian-pipeline-and-deliverability-of-turkmen-gas-to-turkey-eu/>, (07.06.2023).

²¹ Rahmanov, Amangeldi, Turkmenistan's Neutral Foreign Policy: Peace, Security, and Sustainable Development, Perceptions Journal Of International Affairs, SAM, (ed. Emre Erşen), Ankara 2022, s. 137-150, s. 147.

²² Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu 2021, a.g.e., s. 25.

²³ Günay, Bekir, Yeraltı Zengini Yeraltı Fakiri Türkmenistan, Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, (der. Alaeddin Yalçınkaya), Bağlam Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 1998, s. 39-56, s. 51.

²⁴ Böke, Ozan, Türkmenistan, Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, 2021, s. 105-110, s. 107.

konusulacak olursa 2022 yılında Türkmenistan doğal gazının %80'i Çin'e ihraç edilmiştir.²⁵ Türkmenistan ve Çin arasındaki doğal gaz ticaret hacmi Eylül 2023 itibarıyla 380 milyar metreküpe ulaşmıştır ki bunun parasal değeri 76 milyar doları aşmıştır.²⁶

Türkmenistan, güneş enerjisi bakımından da muazzam bir potansiyele sahiptir. Özellikle Kuli, Gasan ve Aşgabat bölgeleri her yıl 2768-3150 saat civarında güneş ışığı almaktadır. Ayrıca Karakum Çölü, ülkenin kara kütlelerinin yaklaşık %80'ini kaplamakta ve güneş enerjisi için önemli bir potansiyel barındırmaktadır. Arazinin boşluğu ve kumun kimyasal olarak yüksek silikon içermesi güneş panellerinin kurulmasına imkân sağlamaktadır. Ayrıca ülkenin batısında, Hazar Denizi kıyılarında sürdürülebilir bir şekilde rüzgâr enerjisi elde edebilmek için güçlü rüzgâr akımlarının varlığı da sır değildir.²⁷ Türkmenistan Halk Maslahatı Başkanı Gurbanguli Berdimuhammedov 3 Kasım 2023 tarihinde yapılan Türk Devletleri Teşkilatı Zirvesinde ülkesinin Özbekistan ve Kırgızistan'a elektrik sattığını belirterek sözlerine aşağıdaki ifadelerle devam etmiştir:

“[...] Yakın gelecekte Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan ve Türkiye'ye elektrik gönderebiliriz. Bu arada Hazar Denizi'nin Türkmenistan kıyılarında, Türkmenbaşı kenti yakınlarında 1574 megavat kapasiteli yeni ve modern bir elektrik santralının temeli atıldı. Türk Devletleri Teşkilatına katılan ülkeler tarafından enerji sektöründe iş birliğinin geliştirilmesine yönelik bir yol haritası hazırlanmasını uygun görüyorum [...]”²⁸

Berdimuhammedov doğal gaz konusunda ise aşağıdaki ifadeleri dile getirmiştir:

“[...] Türkmenistan, hâlihazırda doğal gazını komşu ve kardeş ülkeler olan Özbekistan ve Azerbaycan'a ihraç etmektedir. Aynı zamanda Türkmenistan doğal gazını Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan'a, Türkiye'ye ve oradan da dünya pazarlarına ihraç etme imkânlarımız bulunmaktadır. Bu konuda yakın gelecekte kardeş ülkeler ile mevcut tüm sorunları çözeceğimize olan inancım tamdır [...]”²⁹

Türkiye'nin Enerji Politikasında Türkmenistan

Türkiye ve Türkmenistan arasında petrol ve doğal gaz alanındaki iş birliğinin temeli Kasım 1990'da Aşgabat'ta iki ülkenin hükümetleri tarafından imzalanan ekonomik, ticari, bilimsel ve kültürel iş birliği protokolüyle atılmıştır. Bahsi geçen protokolün ikinci maddesinde petrol ve doğal gaz sektörlerine de atıfta bulunulmuştur. Türkiye ve Türkmenistan arasında Aralık 1991'de Ankara'da imzalanan ekonomik ve ticari iş birliğine dair anlaşmanın beşinci maddesinde tarafların doğal gaz, petrol ve maden kaynaklarının

²⁵Aslanlı, Kenan, Türkiye'nin Doğal Gaz Jeopolitiğinde Stratejik Önemi, 04 Eylül 2023, <https://www.sondakika.com/haber/haber-turkiye-nin-dogal-gaz-jeopolitiginde-stratejik-one-16292593/>, (05.09.2023).

²⁶Türkmenistan, 2024'te Enerji Sektöründe Atılım Bekliyor, 26 Ekim 2023, <https://www.sondakika.com/ekonomi/haber-turkmenistan-2024-te-enerji-sektorunde-atilim-bekl-16467216/>, (27.10.2023).

²⁷Tulyakov, Eldor ve Khakimov, Farrukh, Central Asia: Potential of Renewable Energy Sources And Opportunities For Development, I. Uluslararası Türk Enerji Birliği Kongresi, (ed. Vakur Sümer), Ahmet Yesevi University Eurasian Research Institute, Almaty Kazakistan 2021, s. 133-146, s. 144.

²⁸Türkmenistan Halk Maslahatı Başkanı Berdimuhammedov, TDT Devlet Başkanları Konseyi 10. Zirvesi'nde Konuştu Açıklaması, 3 Kasım 2023, <https://www.sondakika.com/haber/haber-turkmenistan-halk-maslahati-baskani-berdimuhammedov-16497495/>, (05.11.2023).

²⁹Türkmenistan Halk Maslahatı Başkanı Berdimuhammedov, TDT Devlet Başkanları Konseyi 10. Zirvesi'nde Konuştu Açıklaması, a.g.e.

aranması hususunda iş birliği yapacakları ifade edilmiştir. Bahsi geçen anlaşmanın ekli mutabakat zaptının üçüncü maddesinde, Türkmenistan'dan Türkiye'ye doğal gaz ihraç edilemeyeceğine dair araştırmalar yapılmasından söz edilmiştir. Enerji sektöründeki iş birliğini de içeren bir sonraki anlaşma 1 Mayıs 1992 tarihinde Aşgabat'ta iki ülkenin cumhurbaşkanları tarafından imzalanmıştır.³⁰ Bu yasal altyapı temelinde Kalyon Holding ise 1990'lı yıllarda Türkiye'deki enerji açığının kapatılmasına yönelik yapılan ihaleyi kazanmış ve Türkmenistan'dan aldığı doğal gazı Gürcistan'a naklederek elektrik enerjisine çevirmiş ve bu elektriği diğer tedarikçilerden daha düşük bir fiyatla dört yıl süreyle Türkiye'ye nakletmiştir.³¹

Daha sonra Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Ekim 1994'te Türkmenistan'ın bağımsızlığının üçüncü yıl dönümü kutlamalarına katılmak üzere Türkmenistan'a gittiği vakit Saparmurat Niyazov, Türkmen doğal gazının bir boru hattı vasıtasıyla Türkiye'ye nakli sözünü vermiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve Demirel, Türkmen doğal gazını İran ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştıracak bir boru hattının temel atma törenini sembolik olarak gerçekleştirmiştir. Söz konusu boru hattına dair çerçeve anlaşma 12 Mart 1999'da doğal gazın alım satımına ilişkin anlaşma ise 21 Mayıs 1999 tarihinde Niyazov ve dönemin Enerji Bakanı Ziya Aktaş tarafından Aşgabat'ta imzalanmıştır. Ancak neticede bu boru hattı projesinden vazgeçilmiştir.³² Aşgabat, Ankara'nın Mavi Akım projesine öncelik vererek Rus doğal gazını ithal ettiğini ve bundan Türk karar alıcıların sorumlu olduğunu ileri sürmüştür. Bu minvalde Niyazov, Türkiye'nin Rusya'dan aldığı doğal gazın metreküpüne 114 dolar ödeme yaptığını, oysa Türkmenistan doğal gazının 70 dolara mal olabileceğini belirterek Türkiye'nin 500 yıllık doğal gaz ihtiyacını giderebilecek kadar rezervleri olduğunu dile getirmiştir.³³

Türkmenistan Devlet Başkanı Niyazov, 1999 yılından itibaren Türkiye'ye karşı mesafeli hatta öfkeli bir tavır içerisine girmiştir. Bunun nedeni ise Türkiye'nin Rusya ile Mavi Akım Anlaşması'nı imzalaması olarak öne çıkmıştır. Diğer yandan söz konusu yılda Niyazov'un Aşgabat'ta düzenlenen resmi bir merasimde Türk Enerji Bakanı Cumhur Ersümer'i azarlaması, Ankara ve Aşgabat arasındaki ilişkilerin uzunca bir süre rafa kaldırılmasına yol açmıştır. Türkmenbaşı, Türklerin Türkmen doğal gazını istemediklerini dile getirerek pahalı olmasına rağmen Türkiye'nin Rus doğal gazından yana tavır sergilediğini aşağıdaki ifadelerle dile getirmiştir: “[...] Türk siyasetinde anlamadığımız bir şeyler oluyor. Türk politikacıların bir bölümü halkının çıkarlarını düşünmüyor [...]”³⁴

Türk Petrolleri Uluslararası Anonim Şirketi (TPIC) 2005 yılında Türkmenistan'daki sondaj faaliyetlerini tamamlamıştır.³⁵ Bu şirket Çalık Enerji için 2007-2009 yılları arasında Türkmenistan'da petrol ve doğal gaz konularında dört kuyuda sondaj

³⁰ Aslanlı, Araz, Trans Hazar Enerji İş Birliğinin Türk Cumhuriyetleri Açısından Önemi, *bilig*, Sayı 83, Güz 2017, s. 27-51, s. 38.

³¹ Avrupa'nın En Büyük GES'i Aralık'ta Tamamlanacak 2 Milyon Kişinin Elektrik İhtiyacını Karşılacak, 18 Nisan 2022, <https://www.sondakika.com/haber/haber-avrupa-nin-en-buyuk-ges-i-aralikta-tamamlanacak-2-14878419/>, (14.05.2023).

³² Durmuş, Mustafa ve Yılmaz, Harun, Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelik Dış Politikası ve Bölgedeki Faaliyetleri, Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler, (ed. Ayşegül Aydıngün, Çiğdem Balım), Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2012, s. 483-586, s. 499.

³³ Kasım, Kamer, Azerbaycan-Türkiye-Türkmenistan Üçlüsü: Örnek Bir İş birliği Modeli, OAKA, Cilt 9, Sayı 18, 2014, s. 1-22, s. 13.

³⁴ Yılmaz, Ayhan Nuri, Bağımsızlıklarının 30. Yılında Türkistan Coğrafyasındaki Türk Cumhuriyetlerinin Durumu ve Değerlendirmesi, Türk Dünyası Araştırmaları, Kasım-Aralık 2021, Cilt 129, Sayı 255, s. 253-314, s. 294-297.

³⁵ Turkish Petroleum International Anonim Şirketi 2022 Faaliyet Raporu, s. 9.

faaliyetlerinde bulunmuştur.³⁶ Çalık Holding ve Rönesans Holding, Türkmenistan’da petrol ve doğal gaz alanlarında önemli projeler faaliyete geçirmiş olan şirketler olarak öne çıkmışlardır.³⁷ Bunlardan ikinci olarak anılan şirket, “Türkmenistan GTG” projesi çerçevesinde dünyanın en büyük doğal gazdan benzin üreten tesisini faaliyete geçirmiştir.³⁸

Niyazov’un 2006 yılındaki ölümünü müteakiben cumhurbaşkanlığı makamına gelen Gurbanguli Berdimuhamedov döneminde yeni bir sayfa açılmıştır. Böylece dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, iki ülke arasındaki ilişkilerde somut adımlar atmaya başlamıştır. Şöyle ki Gül, Türkmenistan ve Azerbaycan arasındaki Hazar Denizi kaynaklı sınır anlaşmazlığında arabuluculuk yapmıştır. Haziran 2018’de Azerbaycan doğal gazının Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) üzerinden Avrupa’ya nakli için gerekli alt yapı faaliyetleri tamamlanmıştır. Böylece Hazar Denizi’nde yapılacak ek bir boru hattı sayesinde Türkmen doğal gazının TANAP’a bağlanarak Türkiye ve Avrupa’ya sevkiyatının önü açılmıştır.³⁹

Ancak Türkiye ve Türkmenistan arasındaki petrol ve doğal gaz ticareti istikrarlı bir biçimde gerçekleştirilememiştir. Söz gelimi Ankara, 2015 yılında Aşgabat’tan 4.818 ton ham petrol ithal etmiştir.⁴⁰ Türkmenistan’ın 2021’de petrol, ham petrol, azotlu mineral veya kimyasal gübreler ihraç ettiği ülkeler arasında Türkiye %23’lük pay ile birinci sırada yer almıştır.⁴¹

Türkmenistan doğal gazının dünya pazarlarına ulaştırılmasında alternatif güzergâhlardan birisi de Transkafkasya Doğal Gaz Boru Hattıdır. Anılan bu hat yardımıyla Türkmenbaşı şehrinden Bakü, Tiflis ve Erzurum yoluyla Avrupa’ya doğal gaz nakli gerçekleştirecek bir hat meydana getirilmesi hedeflenmiştir. Birkaç kez askıya alınan bu proje Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan arasında 2012 yılında varılan anlaşmalar aracılığıyla yeniden canlandırılmıştır.⁴² Diğer yandan bu hat Türkmenistan doğal gazının Hazar Denizi üzerinden Türkiye’ye sevkiyatı stratejik açıdan büyük önem taşımaktadır. Böylelikle Türkmenistan doğal gazı aracılığıyla Türkiye’nin İran’a ve Rusya’ya bağımlılığı azalacak ve Avrupa’ya Türkiye üzerinden güvenli biçimde doğal gaz akışı sağlanması mümkün hâle gelecektir. Türkmenistan, son yıllarda Azerbaycan ve Türkiye ile Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattının devreye sokulmasına yönelik çalışmalara hız vermiştir. Bu minvalde Türkmenistan ve Azerbaycan arasında Ocak 2021’de Hazar Denizi’nde Serdar/Kepez “Dostluk⁴³ enerji yatağı”nda petrol ve doğal gaz üretimine ilişkin “Dostluk

³⁶Turkish Petroleum International Anonim Şirketi 2015 Faaliyet Raporu, s. 43.

³⁷Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhamedov Türk İş İnsanlarını Kabul Etti, 27 Haziran 2022, <https://www.sondakika.com/ekonomi/haber-turkmenistan-devlet-baskani-berdimuhamedov-turk-is-15042930/>, (26.07.2022).

³⁸Rönesans Holding, ENR’nin Dünya’nın En Büyük 250 Uluslararası Müteahhidi Listesinde 9. Sırada Yer Aldı”, 18 Eylül 2023, <https://www.sondakika.com/ekonomi/haber-ronesans-holding-enr-nin-dunyanin-en-buyuk-250-ulu-16341568/>, (19.09.2023).

³⁹Yılmaz, a.g.e., s. 294-297.

⁴⁰Özer, Çağlar, Hazar Bölgesi’nde Enerji Mücadelesi ve Türkiye, T. C. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, Kocaeli 2021, s. 136.

⁴¹Türkmenistan Ülke Profili, T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, 2022, s. 1-18, s. 8.

⁴²Birdişli, Fikret, Türkmenistan’ın Uluslararası İlişkileri, Savunma ve Güvenlik Politikası, Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yılı 2013, Ahmet Yesevi Üniversitesi, s. 419-433, s. 427.

⁴³Uzmanlar dostluk sahasında yaklaşık 60 milyon ton petrol ve 100 milyar metreküp doğal gaz rezervlerin olduğunu tahmin etmektedirler. Dostluk hidrokarbon sahası kaynaklarının %30’nun Azerbaycan’ın, %70’inin ise Türkmenistan’ın payına düşmesi beklenmektedir. Türkmenistanlı ve Azerbaycanlı Uzmanlar, Dostluk Sahası Üzerine Bir Araya Gelecekler, Aşgabat Ticaret Müşavirliği, 1 Şubat 2022, <https://dtybs.ticaret.gov.tr/blog/post/10863/>, (31.05.2023).

Anlaşması” adı verilen bir mukavele hayata geçirilmiştir. Bu anlaşmaya göre bölgedeki petrol ve doğal gaz yataklarının ortaklaşa işletilmesi, petrol ve doğal gazın BTC, TANAP ve TAP aracılığıyla Türkiye üzerinden Avrupa’ya ve dünya piyasalarına ulaştırılması öngörülmektedir. Aşgabat ve Bakü, bölgedeki enerji boru hattı projelerine Ankara’nın da dâhil olmasını arzulamaktadır. Azerbaycan, Türkiye ve Türkmenistan arasındaki mevcut iş birliğini güçlendirmeye gayret etmektedir. Türkiye, Türkmenistan doğal gazının Avrupa’ya sevkiyatı açısından en güvenilir yollardan birisi olduğunun bilinciyle söz konusu projelerde yer almaya büyük önem atfetmektedir.⁴⁴

Türkmenistan Devlet Başkanı Serdar Berdimuhammedov Ekim 2023’te düzenlenen “Türkmenistan Petrol ve Doğal Gaz Fuarı”na gönderdiği mesajda aşağıdaki ifadelerle yer vermiştir: “[...] Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı, Türkmen doğal gazının Avrupa ülkelerine ihracatı konusunda en umut verici projelerinden biridir [...]”⁴⁵

Türkmenistan Devlet Başkanı Gurbanguli Berdimuhammedov, Avrupa’ya enerji ihracatının Türkmenistan dış politikasının en mühim yönünü meydana getirdiğini bildirmiştir. Söz konusu cumhurbaşkanı, ülkesindeki doğal gaz rezervlerinin kârlı pazarlara ulaştırılması için yeni boru hatlarının yapılması gerektiğine değinerek bilhassa Rusya ve İran’ın karşı çıktıkları Trans-Hazar Boru Hattının inşa edilmesinin lüzumunu vurgulamıştır. Türkmenistan’dan Azerbaycan’a denizaltından enerji nakliyatını gerçekleştirecek bu hattın yapımına devam edilip edilmeyeceği Brüksel ve Aşgabat tarafından karara bağlanmıştır.⁴⁶ Bu hat Tengiz, Türkmenbaşı, Bakü, Tiflis ve Erzurum üzerinden Türkmen doğal gazının Avrupa ülkelerine sevkiyatını ön görmektedir. Esasen Ukrayna krizi ile birlikte Türkmen doğal gazının önemi artmıştır. Batı, Türkmenistan’ı ve bölge ülkelerini enerji kaynakları bakımından Rusya’ya bağımlılıktan kurtarmak istemektedir.⁴⁷

Fuat Oktay, “Ekonomik İş Birliğine Dair Hükümetler arası Türk-Türkmen VI. Dönem Komisyon Toplantısı”na katılmak amacıyla Temmuz 2022’de Türkmenistan’a gitmiştir.⁴⁸ Bu toplantıda yaptığı konuşmada “[...] Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan arasında iş birliğine giderek Türkmenistan doğal gazını TANAP hattı üzerinden Anadolu’ya taşıyabiliriz [...]” ifadelerini dile getirmiştir.⁴⁹ Oktay, Türkmenistan’dan doğal gaz ithalatı hakkında ise şunları ifade etmiştir:

“[...] Enerji başlığı altında özellikle Türkmen doğal gazının Türkiye’ye taşınması veya Türkiye’nin Türkmenistan’dan doğal gaz almasıyla alakalı ciddi bir iş birliği mevcut. Burada nihai noktayı koymak için çalışıyoruz. Birkaç alternatif mevcut. Ya Hazar Denizi üzerinden TANAP hattının kullanımı veya swap benzeri buradan

⁴⁴Özer, a.g.e., s. 136, 137.

⁴⁵Türkmenistan’da Petrol ve Doğal Gaz Fuarı Düzenlendi, 25 Ekim 2023, <https://www.sondakika.com/ekonomi/haber-turkmenistan-da-petrol-ve-dogal-gaz-fuari-duzenlen-16465164/>, (27.10.2023).

⁴⁶Şahin, Güngör, Gurbanguli Berdimuhammedov Döneminde Türkmenistan: İç ve Dış Politika Bağlamında Bir Analiz, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, Ocak 2013, s. 1-24, s. 12.

⁴⁷ İsmayılov, Elnur ve Budak, Türkan, Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan’ın Enerji Politikası, Bilge Strateji, Cilt 6, Sayı 11, Güz 2014, s. 29-49, s. 43.

⁴⁸Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay, Türkmenistan’da, 1 Temmuz 2022, <https://www.sondakika.com/haber/haber-cumhurbaskani-yardimcisi-oktay-turkmenistan-da-15050745/>, (26.07.2022).

⁴⁹Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay, Hükümetler Arası Türk-Türkmen Komisyonu Toplantısı’nda Konuştu Açıklaması, 1 Temmuz 2022, <https://www.sondakika.com/politika/haber-cumhurbaskani-yardimcisi-oktay-hukumetlerarasi-15052629/>, (26.07.2022).

komşu ülkeye, komşu ülkeden Türkiye'ye verilmesi şeklinde. Veya gemilerle ve boru hattı üzerinden. Bu üç alternatif üzerinde çalışıyoruz [...]"⁵⁰

Ardından Kasım 2022'de Türkmenistan'a giden Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Şentop Azerbaycan gibi bazı ülkelerin Avrupa'ya gönderdikleri doğal gaz miktarını artırmaya dönük kararlar aldıklarını bildirerek Türkmen doğal gazının enerji sorununun yaşandığı bu dönemde devreye sokulmasının önemine değinmiştir.⁵¹ Gene aynı yılın Aralık ayında Türkmenistan'da temaslarda bulunan Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, ülkesinin hâlihazırda Güney Kafkasya Boru Hattı ve TANAP üzerinden Azerbaycan doğal gazını Avrupa'ya taşıdığını, Türkmenistan doğal gazı hususunda da Türkiye, Türkmenistan ve Azerbaycan'ın ortak faydasına olacak biçimde adımlar atmaya hazır olduklarını dile getirmiştir. Bu amaca yönelik olarak ayrıca bir iş birliği mutabakat zaptının imzalandığını beyan etmiştir. Diğer yandan Çavuşoğlu Türkmenbaşı Limanı ile Bakü-Alat Limanlarının Orta Koridorun en mühim ayakları olduğunu ve imzalanan ulaştırma mutabakat zaptının, Hazar geçişli doğal gaz nakliyatını kolaylaştıracağını ifade etmiştir.⁵²

Diğer yandan Enerji Bakanı Fatih Dönmez ise Azerbaycanlı ve Türkmen mevkidaşları ile yaptığı toplantıda aşağıdaki ifadeleri dile getirmiştir: "[...] Dost ve kardeş ülkelerle enerjinin her alanında, doğal gaz, petrol ve elektrikte iş birliğine hazırız. Sahip olduğumuz tecrübeyi sizlerle paylaşmaya hazırız. Özellikle her iki ülkenin doğal kaynaklarının zenginliği, bizim açımızdan da son derece sevindiricidir [...]"⁵³

14 Aralık 2022 tarihinde Türkmenistan Devlet Başkanı Serdar Berdimuhammedov'un ev sahipliğinde Avaza'da düzenlenen Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan Devlet Başkanları Zirvesi'nde Cumhurbaşkanı Erdoğan, doğal gaz sektöründe iş birliği hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: "[...] Türkmen doğal gazının da Batı pazarlarına aynı şekilde nakline yönelik çalışmalara artık başlamamız gerekiyor. Hazar'daki dostluk sahasında da Türkmen ve Azerbaycanlı kardeşlerimizle iş birliğine hazırız [...]"⁵⁴ Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhammedov ise Türkiye'nin ticari ve ekonomik açıdan önemli bir ortak olduğunu belirterek "[...] Türkmenistan, Azerbaycan ve Türkiye, enerji kaynaklarının dünya pazarına gönderilmesi için uyumlu ve çok yönlü bir sistem oluşturmak için çalışıyor" ifadelerine yer vermiştir.⁵⁵

Diğer yandan bu vesileyle gümrük, ticaret, enerji ve ulaştırma gibi alanlarda birtakım anlaşmalar imzalanmıştır. Söz konusu üç ülkenin enerji bakanları bu alanda iş birliğinin geliştirilmesine dair bir uzlaşma belgesine; ulaştırma bakanları da ulaştırma alanında

⁵⁰ Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay: Türkmen Gazının Türkiye'ye Taşınmasında Sona Yaklaşıldı, 2 Temmuz 2022, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-yardimcisi-oktay-turkmen-gazinin-turkiyeye-tasinmasinda-sona-yaklasildi-692253.html>, (04.02.2023).

⁵¹TBMM Başkanı Şentop, Türkmenistan'da Ziyaretlerde Bulundu, 17 Kasım 2022, <https://www.sondakika.com/haber/haber-tbmm-baskani-sentop-turkmenistan-da-ziyaretlerde-15436213/>, (20.11.2022).

⁵²Bakan Çavuşoğlu, Azerbaycanlı ve Türkmen Mevkidaşlarıyla Ortak Basın Toplantısında Konuştu, 14 Aralık 2022, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/bakan-cavusoglu-azerbaycanli-ve-turkmen-mevkidaslariyla-ortak-basin-toplantisin/6399ace301a30a31a01ad42d>, (03.06.2023).

⁵³Bakan Dönmez Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Üçlü Enerji Bakanları Toplantısına Katıldı, 13 Aralık 2022, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21080>, (31.05.2023).

⁵⁴Türkiye Enerjide Kilit Ülke, 15 Aralık 2022, <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/turkiye-enerjide-kilit-ulke-730929.html>, (04.02.2023).

⁵⁵Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhammedov, Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Devlet Başkanları 1. Zirvesi'nde Konuştu Açıklaması, 14 Aralık 2022, <https://www.sondakika.com/haber/haber-turkmenistan-devlet-baskani-berdimuhammedov-turkiye-15494267/>, (19.12.2022).

iş birliğinin geliştirilmesine ilişkin bir mutabakat zaptına imza atmışlardır.⁵⁶ Bu zirve sonunda yayımlanan ortak bildirin on dördüncü maddesinde enerji alanında iş birliğinin geliştirilmesinin lüzumu ifade edilerek doğal gaz tedarikinin önemi vurgulanmıştır. Bu amaçla taraflar olası yatırımların yapılmasına, istikrarlı ve güvenilir arzın gerçekleştirilmesine ve enerji kaynaklarının transit geçişlerinin sağlanmasına yönelik faaliyet ve projeleri destekleyeceklerini ifade etmişlerdir.⁵⁷

Trans Hazar Boru Hattı Projesi, 2018 yılında Hazar Denizi'nin statüsünün kıyıdaş ülkeler tarafından netleştirilmesine ilişkin anlaşmaya dayandırılmıştır. Söz konusu boru hattıyla Türkmen gazının TANAP üzerinden Türkiye'ye akabinde Avrupa'ya taşınması planlanmıştır.⁵⁸ Trans Hazar Boru Hattı vasıtasıyla Kazakistan petrolünün ve Türkmenistan doğal gazının Azerbaycan'a ulaştırılarak buradan da uluslararası pazarlarla buluşturulması amaçlanmıştır. Projenin iki sacayağı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Kazakistan'dan Bakü'ye petrol taşıyan bir boru hattı, diğeri ise Türkmenbaşı'ndan Bakü'ye doğal gaz taşıyan bir boru hattıdır. Bahsi geçen projenin hedefleri arasında enerji alanında bölgesel bütünleşme ve Türk dünyasında enerji güvenliğinin sağlanması bulunmaktadır.⁵⁹

Türkmenistan Dışişleri Bakanlığı tarafından Temmuz 2023'te yapılan açıklamaya göre Trans Hazar Doğal Gaz Boru Hattı projesinin altyapısı, 2007'de Devlet Başkanı Gurbanguli Berdimuhammedov'un Brüksel kentine gerçekleştirdiği resmî ziyarette AB liderleriyle yapmış olduğu görüşmelerde oluşturulmuş, aradan bir yıl geçtikten sonra ise Türkmenistan ve AB arasında enerji alanında iş birliği ve mutabakat zaptının imzalandığı belirtilmiştir. Projenin hayata geçirilmesinde Türkmenistan, Azerbaycan ve AB arasında ilgili enerji dairelerinin başkanlarından oluşan üçlü ortak bir mekanizmanın kurulduğu bildirilmiştir. Ayrıca Trans Hazar Doğal Gaz Boru Hattının inşaatını engelleyen hiçbir siyasi, ekonomik ya da mali sorunun olmadığı vurgulanarak boru hattının yapımının planlandığı biçimde ilerlediği açıklanmıştır.⁶⁰

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 26 Ekim 2023 tarihinde Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhammedov ile Ankara'da yaptığı görüşmelerden sonra düzenlenen basın toplantısında Aşgabat ve Ankara arasında enerji alanında iş birliği hususunda aşağıdaki değerlendirmeyi yapmıştır:

“[...] Türkmenistan doğal gazının Türkiye ve Türkiye üzerinden küresel piyasalara arzı ayrı bir stratejik değer kazandı. Gerek Türkmenistan'da ikili gerekse de Azerbaycan'ın dahli ile iş birliği süreçleri bu kapsamda önemlidir. Bu iş birliği mekanizmaları sayesinde enerji güvenliğine hep birlikte katkıda

⁵⁶Türkiye Türkmenistan ve Azerbaycan Arasında 5 Anlaşma İmzalandı, 14 Aralık 2022, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-turkmenistan-ve-azerbaycan-arasinda-5-anlasma-imzalandi-730679.html>, (04.02.2023).

⁵⁷Türkiye- Azerbaycan-Türkmenistan Devlet Başkanları Zirvesi'ne İlişkin Ortak Bildiri Açıklaması, 16 Aralık 2022, <https://www.sondakika.com/politika/haber-turkiye-azerbaycan-turkmenistan-devlet-baskanlari-15498792/>, (19.12.2022).

⁵⁸Demirci, Onur, Otuzuncu Bağımsızlık Yılında Türkmenistan Ekonomi Politigi: 1991-2020 Dönemi, Türk Cumhuriyetleri'nde Ekonomik Dönüşüm, (ed. Mehmet Dikkaya), Orion Kitapevi, Ankara 2022, s. 149-183, s. 175.

⁵⁹Akgül, Benginur İkbâl, Türk Dünyası'nda İş Birliği: Doğal Gazdan Sonra Sıra Petrolde mi?, 12 Haziran 2023, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/turk-dunyasinda-isbirligi-dogal-gazdan-sonra-sira-petrolde-mi-774274.html>, (20.06.2023).

⁶⁰Türkmenistan, Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı'nın İnşasını Engelleyen Faktörlerin Olmadığını Belirtti, 25 Temmuz 2023, <https://www.sondakika.com/ekonomi/haber-turkmenistan-trans-hazar-dogal-gaz-boru-hattinin-16153038/>, (26.07.2023).

bulunmayı hedefliyoruz. Bu minvalde Hazar geçişli doğu-batı ortak koridorunun geliştirilmesine dair karşılıklı olarak görüşlerimizi paylaştık [...]"⁶¹

Erdoğan, Türkmen doğal gazı ve elektriğinin Hazar Denizi üzerinden Türkiye'ye ulaştırılması hakkında görüş alışverişinde bulduklarını da dile getirmiştir.⁶² Daha sonra Cumhurbaşkanı Yardımcısı Cevdet Yılmaz, Türkmenistan Cumhurbaşkanı Serdar Berdimuhamedov'un da katıldığı Türkiye-Türkmenistan İş Forumu'nda yaptığı konuşmada Türkmen doğal gazının ve elektriğinin küresel piyasalara arzında kesinlikle iş birliği yapılması gerektiğini, ikili ilişkilerin yanı sıra Azerbaycan ile enerji alanında çok daha güçlü bir iş birliğine ihtiyaç duyulduğunu ve "dostluk sahasına" özel bir önem verildiğini kaydetmiştir.⁶³

Türk Devletleri Teşkilatı Bünyesinde Enerji Alanında İş Birliği

12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Türk Konseyi Sekizinci Liderler Zirvesi'nde Türkmenistan ilk kez "gözlemci ülke" olarak zirveye cumhurbaşkanı düzeyinde iştirak etmiştir.⁶⁴ Söz konusu toplantıda yenilenebilir enerji de dâhil enerji sektöründe iş birliğini güçlendirme çağrısı yapılmıştır. Ayrıca zirvede hayata geçirilmesi düşünülen enerji projeleri ve üye devletlerin enerji güvenliği üzerinde durulmuştur. Diğer yandan "TDT Enerji Bakanları Toplantısı"nın sonuçları teyit edilerek enerji verimliliğinin ve yenilenebilir enerji kaynakları hususunda iş birliğinin önemi vurgulanmıştır. Benzer şekilde "V. Ulaştırma Bakanları Toplantısı" sonuçları da onaylanarak Hazar Geçişli Uluslararası Doğu-Batı Orta Koridorunun önemi dile getirilmiştir.⁶⁵

Türkmenistan Cumhurbaşkanı Serdar Berdimuhamedov, TDT Genel Sekreteri Büyükelçi Kubanıçbek Ömüraliyev ile 10 Aralık 2022 tarihinde Aşgabat'ta yapmış olduğu görüşmede ülkesinin ortak çıkarlar temelinde TDT projelerinde etkin rol almaya hazır olduğunu dile getirmiştir.⁶⁶ Diğer yandan Çavuşoğlu, Mart 2023'te düzenlenen "Türk Devletleri Teşkilatı Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı"nda TANAP hattı vasıtasıyla daha fazla doğal gazın uluslararası piyasalara sevki için mevcut iş birliğinin güçlendirilmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Çavuşoğlu, 14 Aralık 2022 tarihinde Türkmenistan ve Azerbaycan ile imzalanan üçlü mutabakat zaptının bu bakımdan önemli olduğunu vurgulamıştır.⁶⁷

⁶¹Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türk Devletleri Teşkilatına Gözlemci Üye Olan Türkmenistan'ı Artık Aile Meclisimizde Tam Üye Olarak Görmek İstedikimizi..., 26 Ekim 2023, <https://www.sondakika.com/haber/haber-cumhurbaskani-erdogan-turk-devletleri-teskilatina--16470384/>, (27.10.2023).

⁶²Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkmenistan'la Kurulan İş Birliği Mekanizmaları Sayesinde Enerji Güvenliğine Hep Birlikte Katkıda Bulunmayı Hedefliyoruz, 26 Ekim 2023, <https://www.sondakika.com/haber/haber-cumhurbaskani-erdogan-turkmenistan-la-kurulan-is-b-16470700/>, (27.10.2023).

⁶³Türkiye, Türkmenistan ve Azerbaycan Arasında Enerji İş Birliği, 26 Ekim 2023, <https://www.sondakika.com/ekonomi/haber-turkiye-turkmenistan-ve-azerbaycan-arasinda-enerji-16468990/>, (27.10.2023).

⁶⁴ Çelik, Metin ve Aslanlı, Kenan, Şuşa Beyannamesi'nin Tarihi-Hukuki-Siyasi Analizi, 3. Rapor, (ed. Fırat Purtaş, Murat Yılmaz) Ankara Ekim 2022, s. 69, 70.

⁶⁵Türk Devletleri Teşkilatı Sekizinci Zirve Bildirisi, İstanbul Türkiye, 12 Kasım 2021, s.1-5.

⁶⁶Türkmenistan Cumhurbaşkanı TDT Genel Sekreterini Kabul Etti, 10 Aralık 2022, https://www.turkicstates.org/tr/haberler/turkmenistan-cumhurbaskani-tdt-genel-sekreterini-kabul-etti_2710, (26.05.2023).

⁶⁷Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, TDT Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı'nda Konuştu Açıklaması, 16 Mart 2023, <https://www.sondakika.com/haber/haber-disisleri-bakani-cavusoglu-tdt-disisleri-bakanlari-15699561/>, (17.03.2023).

Diğer yandan Cumhurbaşkanı Erdoğan ise 16 Mart 2023 tarihinde⁶⁸ TDT Olağanüstü Zirvesinde enerji konusunda aşağıdaki açıklamayı yapmıştır: “[...] Bugüne kadar Hazar havzasında Türk Dünyası ülkeleri ile petrol, doğal gaz ve elektrik alanlarında kapsamlı projeleri başarıyla hayata geçirdik. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı 16 senedir Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan petrolünü dünya piyasalarına kesintisiz şekilde taşıyor. TDT olarak bölgesel ulaştırma ve tedarik zincirlerinin geliştirilmesinin yanında enerji güvenliğinin sağlanmasında da stratejik rol üstleneceğimize inanıyorum [...]”⁶⁹

Türkmenistan doğal gaz ihracatında sahip olduğu sınırlı seçeneklere alternatif güzergâhlar bulmaya çalışmaktadır. Avrupa Birliği, Rusya’dan aldığı doğal gaza alternatif olarak desteklediği Güney Gaz Koridoru vasıtasıyla Azerbaycan’ın Şahdeniz yataklarında çıkarılan hammaddeyi Türkiye üzerinden topraklarına taşımaktadır. “Dostluk” sahasında gerçekleştirilecek iş birliğiyle de Hazar geçişli doğal gaz boru hattına Kazakistan’daki Tengiz doğal gaz sahasının ve Türkmenbaşı’nın bağlanması mümkündür.⁷⁰

Türkiye sürekli olarak Türkmenistan ve Kazakistan’ın petrol ve doğal gazının kendi toprakları üzerinden Avrupa’ya sevk edilmesi hususu üzerinde durmaktadır. Söz gelimi TBMM Dışişleri Komisyon Başkanı Fuat Oktay 17 Temmuz 2023 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile görüşükten sonra yaptığı açıklamada Türkmenistan ve Kazakistan’ın petrol ve doğal gazının Hazar Denizi üzerinden Türkiye’ye oradan da Avrupa’ya ulaştırılması konusunun önemine değinerek TANAP ve TAP’nin kapasitelerinin artırılması gerektiği üzerinde durduklarını dile getirmiştir.⁷¹

Diğer yandan TDT Genel Sekreteri Büyükelçi Kubançbek Ömüraliyev ise Azerbaycan, Türkiye ve Türkmenistan arasındaki ilişkilerin güçlenmesinin kurumuna üye olan devletler arasında var olan dayanışmayı daha da pekiştireceğini ve bu durumun Türk dünyasını birleştirme ve bütünleştirme sürecinde ileriye dönük çok önemli bir adım teşkil edeceğini belirtmiştir.⁷² Esasında Ankara ve Aşgabat arasında enerji alanındaki ticaretin mahiyetinin “kazan-kazan” ilkesi doğrultusunda olduğu söylenebilir.⁷³ Ezcümle Türkmenistan ve TDT ülkeleri arasında enerji alanında iş birliğinin daha ileri boyutlara taşınması için önemli fırsatlar bulunmaktadır.⁷⁴

Erdoğan, 3 Kasım 2023 tarihinde Onuncu TDT Devlet Başkanları Zirve toplantısında enerji alanında iş birliği konusunda aşağıdaki açıklamayı yapmıştır:

⁶⁸300 Milyon Gönül Gönüle! Türk Dayanışması Bir Kez Daha Dünyaya İlan Edecek, 15 Mart 2023, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2023/03/15/300-milyon-gonul-gonule-turk-dayanismasi-bir-kez-daha-dunyaya-ilan-edecek>, (17.03.2023).

⁶⁹Usta, Betül ve Ekeyılmaz, Ali, Türk Dünyası Tek Yürek, Tek Vücut, 17 Mart 2023, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2023/03/17/turk-dunyasi-tek-yurek-tek-vucut>, (17.03.2023).

⁷⁰Güngör, Gülperi, Hazar Denizi Üzerinden Doğu-Batı Bağlantısı İçin Fırsatlar, 14 Nisan 2021, <https://avim.org.tr/tr/Analiz/HAZAR-DENIZI-UZERINDEN-DOGU-BATI-BAGLANTISI-ICIN-FIRSATLAR>, (31.05.2023).

⁷¹Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, TBMM Dışişleri Komisyonu Başkanı Fuat Oktay ve Beraberindeki Komisyon Üyelerini Kabul Etti, 17 Temmuz 2023, <https://www.sondakika.com/politika/haber-azerbaycan-cumhurbaskani-ilham-aliyev-tbmm-disisle-16125902/>, (18.07.2023).

⁷²TDT: Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Devlet Başkanları Zirvesi, Türk Dünyasını Birleştirmek İçin Çok Önemli Bir Adım, 14 Aralık 2022, <https://www.sondakika.com/haber/haber-tdt-turkiye-azerbaycan-turkmenistan-devlet-15495033/>, (19.12.2022).

⁷³Yazyyeva, Ayjema, Türkmenistan Ekonomisi İçin Etkin ve Önemli Sektörlerin Belirlenmesi, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siirt 2022, s. 78.

⁷⁴İlbaş, Mustafa, Türk Birliği Yolunda Türk Dünyası Enerji İş Birliği, Demokrasi Platformu Dergisi, Cilt 12, Sayı 38, 2023, s. 43-51, s. 51.

[...] Mega enerji ve ulaşım altyapı projeleri Türk Devletleri arasında her zaman temel ve önemli bir iş birliği alanı oldu. Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattı Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı ve Trans Anadolu boru hattı bunun somut örnekleridir. Hazar doğal gazının Türkiye'ye ve Avrupa'ya taşınması hem Türk devletlerinin refahına hem de Avrupa'nın enerji güvenliğine katkı yapacaktır [...]⁷⁵

Sonuç

Rusya ve Ukrayna arasındaki savaştan kaynaklanan ve Avrupa'yı olumsuz yönde etkileyen enerji krizi bağlamında Ruslara ve İranlılara uygulanan yaptırımlar, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan gibi petrol ve doğal gaz zengini ülkeleri ön plana çıkarmıştır. Türkiye'nin Türkmen doğal gazını Trans Hazar Projesi kapsamında ithal etmesi Ankara'nın, Moskova ve Tahran'a olan bağımlılığının azalmasına vesile olacağı gibi Avrupa'nın enerji güvenliğinde Türkiye'nin önemini artmasını da sağlayacaktır.

Trans Hazar Boru Hattı Projesi, 2018 yılında kıyıdaş ülkeler tarafından Hazar Denizi'nin statüsüne dair varılan anlaşma uyarınca inşa edilmektedir. Söz konusu boru hattıyla Türkmen doğal gazının TANAP üzerinden Türkiye'ye oradan da Avrupa'ya nakli planlanmaktadır. Anılan projenin hayata geçirilmesi maksadıyla Türkmenistan, Azerbaycan ve AB arasında üçlü ortak bir mekanizma oluşturulmuştur. Bununla birlikte Trans Hazar Doğal Gaz Boru Hattı'nın inşasına mani olabilecek hiçbir siyasi, ekonomik ya da mali hususun olmadığı da bildirilmektedir. Türkmenistan Dışişleri Bakanlığının açıklamalarına göre söz konusu boru hattının yapımının pürüzsüz bir şekilde ilerlediği anlaşılmaktadır. Ayrıca Kasım 2023'te Türk Devletleri Teşkilatı Zirvesinde Gurbanguli Berdimuhammedov, Türkmen doğal gazını Hazar Denizi üzerinden ilkin Azerbaycan'a, daha sonra Türkiye'ye oradan da dünya pazarlarına ihraç etme olanağının olduğunu ve yakın gelecekte soydaş ülkelerle tüm sorunların üstesinden gelebileceklerine inandıklarını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Gurbanguli Berdimuhammedov Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan güzergâhından Hazar Denizi'ne oradan da Azerbaycan ve Türkiye'ye ulaşacak bir koridorun oluşturulmasına yönelik çalışmalar olduğunu bildirmiştir.

Çin ve Rusya arasında sıkışıp kalan Orta Asya Türk devletlerinin Türkiye olmadan bir çıkış yolu bulmaları mümkün görünmemektedir. Türkiye'nin Hazar, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin yer aldıkları bölgede başarılı bir politika yürüterek nüfuzunu artırması, İran ve Rusya'nın söz konusu coğrafya üzerinde kurdukları ittifakın bozulmasına neden olacaktır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Azerbaycan, Türkmenistan ve İran doğal gazının Avrupa'ya nakli amacıyla Türkiye'yi bir merkez üssüne çevirme girişimleri, Avrupa'nın enerji sorunlarına çözüm getirebilecek mahiyettedir.

⁷⁵Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Zirveye Damga Vuran Gazze Mesajı, 03 Kasım 2023, <https://www.sondakika.com/dunya/haber-cumhurbaskani-erdogan-dan-zirveye-damga-vuran-16496651/>, (05.11.2023).

KAYNAKÇA

- 300 Milyon Gönül Gönüle! Türk Dayanışması Bir Kez Daha Dünyaya İlan Edecek, 15 Mart 2023, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2023/03/15/300-milyon-gonul-gonule-turk-dayanismasi-bir-kez-daha-dunyaya-ilan-edecek>, (17.03.2023).
- Akbulut, Hakan, Enerji Diplomasisi, <https://www.mfa.gov.tr/enerji-diplomasisi.tr.mfa>, (14.07.2023).
- Akgül, Benginur İkbâl, Türk Dünyası'nda İş Birliği: Doğal Gazdan Sonra Sıra Petrolde mi?, 12 Haziran 2023, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/turk-dunyasinda-isbirligi-dogal-gazdan-sonra-sira-petrolde-mi-774274.html>, (20.06.2023).
- Akyener, Oğuzhan ve Apaydın, Mehmet, Comments On The Role Of Turkey As An Energy Center, Energy Policy Turkey, Issue 1, 2016, p. 32-40.
- Akyener, Oğuzhan, Türk Dünyasında Enerji Birliği, 22 Ekim 2020, s. 1-7. <https://www.tespam.org/tr/turk-dunyasinda-enerji-birligi/>, (06.06.2023).
- Akyener, Oğuzhan, Doability Of Trans-Caspian Pipeline And Deliverability Of Turkmen Gas To Turkey&EU, 13 Şubat 2023, p. 66-75, p. 67, <https://www.tespam.org/tr/doability-of-trans-caspian-pipeline-and-deliverability-of-turkmen-gas-to-turkey-eu/>, (07.06.2023).
- Alkan, Haluk, Türkmenistan'da Siyasal Rejimin Geleceği: İç ve Dış Dinamikler Açısından Bir Değerlendirme", OAKA, Cilt 1, Sayı 2, 2006, s. 1-26.
- Aslanlı, Araz, Trans Hazar Enerji İş Birliğinin Türk Cumhuriyetleri Açısından Önemi, *bilig*, Sayı 83, Güz 2017, s. 27-51.
- Aslanlı, Kenan, Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin Belirsizliği, 18 Ocak 2023, <https://iramcenter.org/trans-hazar-dogal-gaz-boru-hatti-projesinin-belirsizligi-877>, (31.05.2023).
- Aslanlı, Kenan, Türkiye'nin Doğal Gaz Jeopolitiğinde Stratejik Önemi, 04 Eylül 2023, <https://www.sondakika.com/haber/haber-turkiye-nin-dogal-gaz-jeopolitiginde-stratejik-one-16292593/>, (05.09.2023).
- Avrupa'nın En Büyük GES'i Aralık'ta Tamamlanacak 2 Milyon Kişinin Elektrik İhtiyacını Karşılacak, 18 Nisan 2022, <https://www.sondakika.com/haber/haber-avrupa-nin-en-buyuk-ges-i-aralikta-tamamlanacak-2-14878419/>, (14.05.2023).
- Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, TBMM Dışişleri Komisyonu Başkanı Fuat Oktay ve Beraberindeki Komisyon Üyelerini Kabul Etti, 17 Temmuz 2023, <https://www.sondakika.com/politika/haber-azerbaycan-cumhurbaskani-ilham-aliyev-tbmm-disisle-16125902/>, (18.07.2023).
- Azerbaycan'da Ekonomik İş Birliği Teşkilatı Dışişleri Bakanları Toplantısı Gerçekleştirildi, 10 Ekim 2023, <https://www.sondakika.com/politika/haber-azerbaycan-da-ekonomik-isbirligi-teskilati-disisle-16416221/>, (19.10.2023).
- Bakan Çavuşoğlu, Azerbaycanlı ve Türkmen Mevkidaşlarıyla Ortak Basın Toplantısında Konuştu, 14 Aralık 2022, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/bakan-cavusoglu-azerbaycanli-ve-turkmen-mevkidaslariyla-ortak-basin-toplantisin/6399ace301a30a31a01ad42d>, (03.06.2023).
- Bakan Dönmez Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Üçlü Enerji Bakanları Toplantısına Katıldı, 13 Aralık 2022, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21080>, (31.05.2023).
- Bakan Fidan, Şuşa'da Ekonomik İş Birliği Teşkilatı Toplantısına Katıldı, 10 Ekim 2023, <https://www.sondakika.com/dunya/haber-bakan-fidan-susa-da-ekonomik-isbirligi-teskilati-t-16415924/>, (19.10.2023).
- Birdişli, Fikret, Türkmenistan'ın Uluslararası İlişkileri, Savunma ve Güvenlik Politikası, Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı 2013, Ahmet Yesevi Üniversitesi, s. 419-433.

- Böke, Ozan, Türkmenistan, Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, 2021, s. 105-110.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türk Devletleri Teşkilatına Gözlemci Üye Olan Türkmenistan'ı Artık Aile Meclisimizde Tam Üye Olarak Görmek İstedığımızı..., 26 Ekim 2023, <https://www.sondakika.com/haber/haber-cumhurbaskani-erdogan-turk-devletleri-teskilatina--16470384/>, (27.10.2023).
- Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkmenistan'la Kurulan İş Birliği Mekanizmaları Sayesinde Enerji Güvenliğine Hep Birlikte Katkıda Bulunmayı Hedefliyoruz, 26 Ekim 2023, <https://www.sondakika.com/haber/haber-cumhurbaskani-erdogan-turkmenistan-la-kurulan-is-b-16470700/>, (27.10.2023).
- Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Zirveye Damga Vuran Gazze Mesajı, 03 Kasım 2023, <https://www.sondakika.com/dunya/haber-cumhurbaskani-erdogan-dan-zirveye-damga-vuran-16496651/>, (05.11.2023).
- Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay, Hükümetler Arası Türk-Türkmen Komisyonu Toplantısı'nda Konuştu Açıklaması, 1 Temmuz 2022, <https://www.sondakika.com/politika/haber-cumhurbaskani-yardimcisi-oktay-hukümetlerarası-15052629/>, (26.07.2022).
- Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay, Türkmenistan'da, 1 Temmuz 2022, <https://www.sondakika.com/haber/haber-cumhurbaskani-yardimcisi-oktay-turkmenistan-da-15050745/>, (26.07.2022).
- Cumhurbaşkanı Yardımcısı Oktay: Türkmen Gazının Türkiye'ye Taşınmasında Sona Yaklaşıldı, 2 Temmuz 2022, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-yardimcisi-oktay-turkmen-gazinin-turkiyeye-tasinmasinda-sona-yaklasildi-692253.html>, (04.02.2023).
- Çelik, Metin ve Aslanlı, Kenan, Şuşa Beyannamesi'nin Tarihi-Hukuki-Siyasi Analizi, 3. Rapor, (ed. Fırat Purtaş, Murat Yılmaz) Ankara Ekim 2022.
- Çoban, Ayşe ve Çoban, Orhan, Türkiye'nin Enerji İhtiyacı ve Nükleer Enerji, I. Uluslararası Türk Enerji Birliği Kongresi, (ed. Vakur Sümer), Ahmet Yesevi University Eurasian Research Institute, Almaty Kazakhstan 2021, s. 17-27.
- Demirci, Onur, Otuzuncu Bağımsızlık Yılında Türkmenistan Ekonomi Politikası: 1991-2020 Dönemi, Türk Cumhuriyetleri'nde Ekonomik Dönüşüm, (ed. Mehmet Dikkaya), Orion Kitapevi, Ankara 2022, s. 149-183.
- Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, TDT Dışişleri Bakanları Konseyi Toplantısı'nda Konuştu Açıklaması, 16 Mart 2023, <https://www.sondakika.com/haber/haber-disisleri-bakanlari-15699561/>, (17.03.2023).
- Durmuş, Mustafa ve Yılmaz, Harun, Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelik Dış Politikası ve Bölgedeki Faaliyetleri, Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar- Türkiye ile İlişkiler, (ed. Ayşegül Aydıngün, Çiğdem Balım), Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2012, s. 483-586.
- Ediger, Volkan Ş., Türk Dünyası Gaz Politikaları, 2. Türk Enerji Birliği Kongresi, 29 Mart 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=hYKOWr7eaOY&list=PLsgpBkjmBFBXciKbYDjZmyASNEpjLuym&index=22>, (25.06.2023).
- Efegil, Ertan ve Özsvaş, Sibel, Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Jeostratejik Önemine Genel Bakış: Türkiye, Avrupa Birliği ve Uluslararası Petrol Şirketleri, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2013, s. 43-61.
- Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Doğal Gaz Piyasası 2022 Yılı Sektör Raporu, Ankara 2023.

- Geldimyradova, Novruzgul, 1990 Sonrası Türkmenistan'ın Sosyo Ekonomik Değişimi ve Çalışma Hayatına Etkileri, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2022.
- Günay, Bekir, Yeraltı Zengini Yeraltı Fakiri Türkmenistan, Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, (der. Alaeddin Yalçınkaya), Bağlam Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 1998.
- Güngör, Gülperi, Hazar Denizi Üzerinden Doğu-Batı Bağlantısı İçin Fırsatlar, 14 Nisan 2021, <https://avim.org.tr/tr/Analiz/HAZAR-DENIZI-UZERINDEN-DOGU-BATI-BAGLANTISI-ICIN-FIRSATLAR>, (31.05.2023).
- İlbaş, Mustafa, Türk Birliği Yolunda Türk Dünyası Enerji İş Birliği, Demokrasi Platformu Dergisi, Cilt 12, Sayı 38, 2023, s. 43-51.
- İsmayılov, Elnur ve Budak, Türkan, Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası, Bilge Strateji, Cilt 6, Sayı 11, Güz 2014, s. 29-49.
- Karakuzu, Taner, "Hegemony and Energy Resources: Example of Central Asia", VUZF Review, No 2, 2017, ss. 108-123, doi:10.5281/zenodo.3376566.
- Karakuzu, Taner, "Türkiye'nin Enerji Siyaseti: Nükleer Enerji Dışa Bağımlılığı Yenmede Bir Kilometre Taşı mı?", Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi 2.02 (2011), ss. 48-77, <https://esbadergisi.com/images/sayi2/taner-say2.pdf>, (07.06.2023).
- Kasım, Kamer, Azerbaycan-Türkiye-Türkmenistan Üçlüsü: Örnek Bir İş Birliği Modeli, OAKA, Cilt 9, Sayı 18, 2014, s. 1-22.
- Kılıçbeyli, Elif Hatun, Covid-19 Dönemi 'Enerji Bütünleşmesi'nin Türkiye Ekonomisine Katkısı, I. Uluslararası Türk Enerji Birliği Kongresi, (ed. Vakur Sümer), Ahmet Yesevi University Eurasian Research Institute, Almaty Kazakhstan 2021, s. 160-179.
- Kocaman, Muhammed Emin, Hazar Havzası'nda Enerji Güvenliği ve Enerji Jeopolitiği, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 5, Sayı 3, s. 152-171.
- Özer, Çağlar, Hazar Bölgesi'nde Enerji Mücadelesi ve Türkiye, T. C. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, Kocaeli 2021.
- Rahmanov, Amangeldi, Turkmenistan's Neutral Foreign Policy: Peace, Security, and Sustainable Development, Perceptions Journal Of International Affairs, SAM, (ed. Emre Erşen), Ankara 2022, ss. 137-150.
- Rönesans Holding, ENR'nin Dünya'nın En Büyük 250 Uluslararası Müteahhidi Listesinde 9. Sırada Yer Aldı", 18 Eylül 2023, <https://www.sondakika.com/ekonomi/haber-ronesans-holding-enr-nin-dunyanin-en-buyuk-250-ulu-16341568/>, (19.09.2023).
- Şahin, Güngör, Gurbanguli Berdimuhammedov Döneminde Türkmenistan: İç ve Dış Politika Bağlamında Bir Analiz, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, Ocak 2013, s. 1-24.
- Şimşek, Ahmet Bahadır, Turkey's Energy Investments-Projects-Policies: An Overview Under Decision Making Approach", Energy Policy Turkey, Issue 1, 2016, p. 96-100.
- TBMM Başkanı Şentop, Türkmenistan'da Ziyaretlerde Bulundu, 17 Kasım 2022, <https://www.sondakika.com/haber/haber-tbmm-baskani-sentop-turkmenistan-da-ziyaretlerde-15436213/>, (20.11.2022).
- TDT: Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Devlet Başkanları Zirvesi, Türk Dünyasını Birleştirmek İçin Çok Önemli Bir Adım, 14 Aralık 2022, <https://www.sondakika.com/haber/haber-tdt-turkiye-azerbaycan-turkmenistan-devlet-15495033/>, (19.12.2022).
- Tulyakov, Eldor ve Khakimov, Farrukh, Central Asia: Potential of Renewable Energy Sources And Opportunities For Development, I. Uluslararası Türk Enerji Birliği Kongresi, (ed. Vakur Sümer), Ahmet Yesevi University Eurasian Research Institute, Almaty Kazakhstan 2021, ss. 133-146.

- Turkish Petroleum International Anonim Şirketi 2015 Faaliyet Raporu.
- Turkish Petroleum International Anonim Şirketi 2022 Faaliyet Raporu.
- Türk Devletleri Teşkilatı Sekizinci Zirve Bildirisi, İstanbul Türkiye, 12 Kasım 2021.
- Türk Devletleri Teşkilatı 10. Zirve Bildirisi, Astana Kazakistan, 3 Kasım 2023.
- Türkiye- Azerbaycan-Türkmenistan Devlet Başkanları Zirvesi'ne İlişkin Ortak Bildiri Açıklaması, 16 Aralık 2022, <https://www.sondakika.com/politika/haber-turkiye-azerbaycan-turkmenistan-devlet-baskanlari-15498792/>, (19.12.2022).
- Türkiye Enerjide Kilit Ülke, 15 Aralık 2022, <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/turkiye-enerjide-kilit-ulke-730929.html>, (04.02.2023).
- Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu 2021.
- Türkiye Türkmenistan ve Azerbaycan Arasında 5 Anlaşma İmzalandı, 14 Aralık 2022, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-turkmenistan-ve-azerbaycan-arasinda-5-anlasma-imzalandi-730679.html>, (04.02.2023).
- Türkiye, Türkmenistan ve Azerbaycan Arasında Enerji İş Birliği, 26 Ekim 2023, <https://www.sondakika.com/ekonomi/haber-turkiye-turkmenistan-ve-azerbaycan-arasinda-enerji-16468990/>, (27.10.2023).
- Türkiye'nin Uluslararası Enerji Stratejisi, https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, (13.06.2023).
- Türkmenistan Cumhurbaşkanı TDT Genel Sekreterini Kabul Etti, 10 Aralık 2022, https://www.turkicstates.org/tr/haberler/turkmenistan-cumhurbaskani-tdt-genel-sekreterini-kabul-etti_2710, (26.05.2023).
- Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhammedov Türk İş İnsanlarını Kabul Etti, 27 Haziran 2022, <https://www.sondakika.com/ekonomi/haber-turkmenistan-devlet-baskani-berdimuhamedov-turk-is-15042930/>, (26.07.2022).
- Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhammedov, Türkiye-Azerbaycan-Türkmenistan Devlet Başkanları 1. Zirvesi'nde Konuştu Açıklaması, 14 Aralık 2022, <https://www.sondakika.com/haber/haber-turkmenistan-devlet-baskani-berdimuhamedov-turkiye-15494267/>, (19.12.2022).
- Türkmenistan Halk Maslahatı Başkanı Berdimuhammedov, TDT Devlet Başkanları Konseyi 10. Zirvesi'nde Konuştu Açıklaması, 3 Kasım 2023, <https://www.sondakika.com/haber/haber-turkmenistan-halk-maslahati-baskani-berdimuhamedov-16497495/>, (05.11.2023).
- Türkmenistan Ülke Profili, T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, 2022, s. 1-18.
- Türkmenistan, 2024'te Enerji Sektöründe Atılım Bekliyor, 26 Ekim 2023, <https://www.sondakika.com/ekonomi/haber-turkmenistan-2024-te-enerji-sektorunde-atilim-bekl-16467216/>, (27.10.2023).
- Türkmenistan, Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı'nın İnşasını Engelleyen Faktörlerin Olmadığını Belirtti, 25 Temmuz 2023, <https://www.sondakika.com/ekonomi/haber-turkmenistan-trans-hazar-dogal-gaz-boru-hatti-nin--16153038/>, (26.07.2023).
- Türkmenistan'da Petrol ve Doğal Gaz Fuarı Düzenlendi, 25 Ekim 2023, <https://www.sondakika.com/ekonomi/haber-turkmenistan-da-petrol-ve-dogal-gaz-fuari-duzenlen-16465164/>, (27.10.2023).
- Türkmenistanlı ve Azerbaycanlı Uzmanlar, Dostluk Sahası Üzerine Bir Araya Gelecekler, Aşkabat Ticaret Müşavirliği, 1 Şubat 2022, <https://dtybs.ticaret.gov.tr/blog/post/10863/>, (31.05.2023).

Usta, Betül ve Ekeyılmaz, Ali, Türk Dünyası Tek Yürek, Tek Vücut, 17 Mart 2023, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2023/03/17/turk-dunyasi-tek-yurek-tek-vucut>, (17.03.2023).

Yazyyeva, AyjemaI, Türkmenistan Ekonomisi İçin Etkin ve Önemli Sektörlerin Belirlenmesi, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siirt 2022.

Yengeç Ersin, Büşra ve Tansel Akpınar, Betül, Hindistan ve Pakistan'ın Orta Asya Ülkeleriyle İktisadi İlişkileri Bağlamında Enerji Politikaları Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt 12 sayı 2, 2021, ss. 58-79, <https://esbadergisi.com/images/sayi23/5hindistan-pakistanin-orta-asya-politikalari-yengec-tansel.pdf>, (25.06.2023).

Yılmaz, Ayhan Nuri, Bağımsızlıklarının 30. Yılında Türkistan Coğrafyasındaki Türk Cumhuriyetlerinin Durumu ve Değerlendirmesi, Türk Dünyası Araştırmaları, Kasım-Aralık 2021, Cilt 129, Sayı 255, s. 253-314.